ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ

ΠΕΙΡΑΜΑΤΑ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΑΛΗΘΕΥΣΗ ΑΥΤΟΥ ΤΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

Ζυγίζοντας δεόντως τα εν λόγω επιχειρήματα, κανένας δεν θα έχει ενδοιασμούς να συμφωνήσει με το συμπέρασμα που αντλώ από αυτά, αναφορικά με τη μετάβαση μεταξύ συναφών εντυπώσεων και ιδεών, ιδίως καθ' όσον πρόκειται για μια αρχή τόσο εύκολη και φυσική καθ' εαυτή. Αλλά προκειμένου να θέσουμε αυτό το σύστημα πέραν πάσης αμφιβολίας αναφορικά με την αγάπη και το μίσος, την υπερηφάνεια και την ταπεινοφροσύνη, θα ήταν αρμόζον να κάνουμε κάποια νέα πειράματα για όλα αυτά τα πάθη, όπως και να θυμηθούμε μερικές από τις παρατηρήσεις που έκανα νωρίτερα.

Για να κάνουμε αυτά τα πειράματα, ας υποθέσουμε ότι βρίσκομαι μαζί με ένα πρόσωπο για το οποίο δεν έτρεφα μέχρι πρότινος κανένα συναίσθημα φιλίας ή εχθρότητας. Εδώ έχω μπροστά στα μάτια μου το φυσικό και απώτατο αντικείμενο και των τεσσάρων αυτών παθών. Εγώ ο ίδιος είμαι το κατ' εξοχήν αντικείμενο της υπερηφάνειας ή της ταπεινοφροσύνης· το άλλο πρόσωπο είναι το κατ' εξοχήν αντικείμενο της αγάπης ή του μίσους.

Ας δούμε τώρα προσεκτικά τη φύση αυτών των παθών και την κατάσταση του ενός σε σχέση με το άλλο. Είναι πρόδηλο ότι υπάρχουν εδώ τέσσερα παθήματα, τοποθετημένα, τρόπον τινά, σε τετράγωνο, ή σε ίση σύνδεση και απόσταση το ένα με το άλλο. Τα πάθη της υπερηφάνειας και της ταπεινοφροσύνης, όπως και αυτά της αγάπης και του μίσους, συνδέονται μεταξύ τους λόγω της ταυτότητας του αντικειμένου τους, το οποίο για το πρώτο ζεύγος παθών είναι ο εαυτός, ενώ για το δεύτερο

κάποιο άλλο πρόσωπο. Αυτές οι δύο γραμμές επικοινωνίας ή σύνδεσης σχηματίζουν δύο αντικρινές πλευρές του τετραγώνου. Ξανά, η υπερηφάνεια και η ταπεινοφροσύνη είναι ευχάριστα πάθη, η υπερηφάνεια και η ταπεινοφροσύνη δυσάρεστα. Αυτή η ομοιότητα της αίσθησης ανάμεσα στην υπερηφάνεια και την αγάπη, όπως και η ομοιότητα ανάμεσα στην ταπεινοφροσύνη και το μίσος, σχηματίζουν μια νέα σύνδεση, η οποία μπορεί να θεωρηθεί ως οι άλλες δύο πλευρές του τετραγώνου. Στο σύνολο, η υπερηφάνεια συνδέεται με την ταπεινοφροσύνη και η αγάπη με το μίσος ένεκα των αντικειμένων ή ιδεών τους, η υπερηφάνεια με την αγάπη και η ταπεινοφροσύνη με το μίσος ένεκα των αισθήσεων ή εντυπώσεών τους.

Λέω λοιπόν ότι τίποτα δεν μπορεί να επιφέρει κανένα από αυτά τα πάθη χωρίς να το υποβάλει σε μια διπλή σχέση, δηλαδή μια σχέση ιδεών με το αντικείμενο του πάθους και μια σχέση αίσθησης με το ίδιο το πάθος. Αυτό πρέπει να αποδείξουμε με τα πειράματά μας.

Πρώτο Πείραμα. Για να προχωρήσουμε με τη μεγαλύτερη τάξη σε αυτά τα πειράματα, ας υποθέσουμε αρχικά ότι, όντας στην προαναφερθείσα κατάσταση, δηλαδή μαζί με κάποιο άλλο πρόσωπο, παρουσιάζεται ένα αντικείμενο που δεν έχει καμία σχέση ούτε εντυπώσεων ούτε ιδεών με κανένα από αυτά τα πάθη. Ας υποθέσουμε λοιπόν ότι κοιτάζουμε μαζί μια κοινή πέτρα, ή κάποιο άλλο συνηθισμένο αντικείμενο, που δεν ανήκει σε κανέναν από τους δυο μας και που δεν προκαλεί από μόνο του κανένα αίσθημα, καμία ανεξάρτητη οδύνη ή ηδονή: είναι προφανές ότι ένα τέτοιο αντικείμενο δεν θα επιφέρει κανένα από τα τέσσερα αυτά πάθη. Ας το δοκιμάσουμε σε καθένα από αυτά διαδοχικά. Ας το εφαρμόσουμε στην αγάπη, το μίσος, την ταπεινοφροσύνη, την υπερηφάνεια· κανένα τους δεν ανακύπτει ποτέ, ούτε στον ελάχιστο βαθμό που μπορούμε να

φανταστούμε. Ας αλλάξουμε το αντικείμενο όσο συχνά θέλουμε, υπό τον όρο ότι θα διαλέξουμε κάποιο που δεν θα έχει καμία από αυτές τις δύο σχέσεις. Ας επαναλάβουμε το πείραμα σε όλες τις διαθέσεις που επιδέχεται το πνεύμα. Στην αχανή ποικιλία της φύσης, κανένα αντικείμενο, σε καμία διάθεση, δεν θα προκαλέσει κανένα πάθος χωρίς τις σχέσεις αυτές.

Δεύτερο Πείραμα. Καθώς ένα αντικείμενο που στερείται και τις δύο αυτές σχέσεις δεν μπορεί να προκαλέσει ποτέ κανένα πάθος, ας του αποδώσουμε μόνο μία από τις σχέσεις αυτές και ας δούμε τι έπεται. Ας υποθέσουμε λοιπόν ότι κοιτάζω μια πέτρα ή οποιοδήποτε συνηθισμένο αντικείμενο που ανήκει είτε σε μένα είτε στον σύντροφό μου, και έτσι το αντικείμενο αυτό αποκτά μια σχέση ιδεών με το αντικείμενο των παθών: είναι σαφές ότι, εξετάζοντας το ζήτημα *a priori*, δεν μπορεί να αναμένεται εύλογα κανένα αίσθημα κανενός είδους. Γιατί, εκτός του ότι μια σχέση ιδεών λειτουργεί μυστικά και ήρεμα στον νου, δίνει ίση ορμή προς τα αντίθετα πάθη της υπερηφάνειας και της ταπεινοφροσύνης, της αγάπης και του μίσους, ανάλογα με το αν το αντικείμενο ανήκει σε μας ή σε άλλους· και αυτή η αντίθεση των παθών αναγκαστικά καταστρέφει και τα δύο, αφήνοντας τον νου εντελώς απαλλαγμένο από κάθε πάθημα ή αίσθημα. Αυτός ο *a priori* συλλογισμός επαληθεύεται από την εμπειρία. Κανένα τετριμμένο ή κοινό αντικείμενο, που δεν προκαλεί ούτε οδύνη ούτε ηδονή ανεξάρτητη από το πάθος, δεν θα είναι ποτέ σε θέση, ένεκα της κατοχής του ή οποιωνδήποτε άλλων σχέσεων με 'μάς ή με άλλους, να προκαλέσει τα παθήματα της υπερηφάνειας ή της ταπεινοφροσύνης, της αγάπης ή του μίσους.

Τρίτο Πείραμα. Είναι προφανές επομένως ότι μια σχέση ιδεών δεν είναι ικανή από μόνη της να επιφέρει αυτά τα πα-

θήματα. Ας αφαιρέσουμε τώρα αυτή τη σχέση και ας την αντικαταστήσουμε με μια σχέση εντυπώσεων, παρουσιάζοντας ένα αντικείμενο που είναι ευχάριστο ή δυσάρεστο, αλλά δεν έχει καμία σχέση ούτε με 'μάς ούτε με τον σύντροφό μας· και ας παρατηρήσουμε τα επακόλουθα. Ας εξετάσουμε πρώτα το ζήτημα *a priori*, όπως στο προηγούμενο πείραμα· μπορούμε να συμπεράνουμε ότι το αντικείμενο θα έχει μια μικρή αλλά αβέβαιη σύνδεση με αυτά τα πάθη. Γιατί, εκτός του ότι η σχέση αυτή δεν είναι μια σχέση ψυχρή και ανεπαίσθητη, δεν έχει τη δυσκολία της σχέσης ιδεών, ούτε μας κατευθύνει ισοδύναμα προς δύο αντίθετα πάθη, τα οποία, ένεκα της αντίθεσής τους, καταστρέφουν το ένα το άλλο. Αν όμως από την άλλη σκεφτούμε ότι η μετάβαση αυτή από την αίσθηση στο πάθημα δεν προωθείται από καμία αρχή που να προκαλεί μια μετάβαση ιδεών, αλλά, αντιθέτως, ότι παρ' όλο που η μία εντύπωση εύκολα μετατρέπεται στην άλλη, η αλλαγή αντικειμένων θεωρείται ωστόσο αντίθετη σε κάθε αρχή η οποία προκαλεί μια μετάβαση αυτού του είδους, μπορούμε εξ αυτού να συναγάγουμε ότι τίποτα δεν θα είναι ποτέ σταθερή ή διαρκής αιτία κανενός πάθους εφόσον συνδέεται με το πάθος απλώς με μια σχέση εντυπώσεων. Αφού ζυγίσουμε αυτά τα επιχειρήματα, η λογική μας συμπεραίνει κατ' αναλογία ότι ένα αντικείμενο που προκαλεί μεν ηδονή ή απαρέσκεια, αλλά δεν έχει τρόπο σύνδεσης με τον εαυτό μας ή με άλλους μπορεί να επιφέρει μια τέτοια αλλαγή διάθεσης που να μπορεί να θεωρηθεί φυσικώ τω τρόπω υπερηφάνεια ή αγάπη, ταπεινοφροσύνη ή μίσος, και να αναζητήσει άλλα αντικείμενα στα οποία, μέσω μιας διπλής σχέσης, θα μπορέσει να θεμελιώσει αυτά τα παθήματα· άλλα ένα αντικείμενο που έχει μόνο μία από αυτές τις σχέσεις, έστω και την πιο πλεονεκτική, δεν μπορεί να προκαλέσει ποτέ κανένα διαρκές και σταθερό πάθος.

Είναι ευχής έργον ότι όλη αυτή η συλλογιστική συνάδει απολύτως με την εμπειρία και με τη φαινομενική όψη των παθών. Ας υποθέσουμε ότι ταξιδεύω με έναν σύντροφο σε μια χώρα την οποία αμφότεροι δεν γνωρίζουμε καθόλου. Είναι πρόδηλο ότι, αν το τοπίο είναι ωραίο, οι δρόμοι ευχάριστοι και τα πανδοχεία άνετα, όλα αυτά μπορούν να με κάνουν ευδιάθετο τόσο με τον εαυτό μου όσο και με τον συνταξιδιώτη μου. Αφού όμως έχουμε υποθέσει ότι η χώρα αυτή δεν έχει καμία σχέση ούτε με μένα ούτε με τον φίλο μου, δεν μπορεί ποτέ να είναι η άμεση αιτία υπερηφάνειας ή αγάπης· και, επομένως, αν δεν θεμελιώσω το πάθος σε κάποιο άλλο αντικείμενο που θα έχει στενότερη σχέση με κάποιον από τους δυο μας, τα αισθήματά μου πρέπει μάλλον να θεωρηθούν υπερχειλίσεις μιας ευφρόσυνης ή εγκάρδιας διάθεσης, όχι ένα σταθερό πάθος. Και το ίδιο ισχύει όταν το αντικείμενο προκαλεί δυσαρέσκεια.

Τέταρτο Πείραμα. Έχοντας βρει ότι ούτε ένα αντικείμενο χωρίς καμία σχέση ιδεών ή εντυπώσεων, ούτε ένα αντικείμενο που έχει μόνο μία σχέση μπορεί ποτέ να προκαλέσει υπερηφάνεια ή ταπεινοφροσύνη, αγάπη ή μίσος, η λογική από μόνη της μπορεί να μας πείσει, χωρίς άλλα περαιτέρω πειράματα, πως οτιδήποτε έχει μια διπλή σχέση πρέπει κατ' ανάγκην να εξάπτει αυτά τα πάθη, καθώς είναι προφανές ότι αυτά πρέπει να έχουν κάποια αιτία. Αλλά προκειμένου να μην αφήσουμε κατά το δυνατόν κανένα περιθώριο αμφιβολίας, ας ξαναπιάσουμε τα πειράματά μας και ας δούμε αν τα γεγονότα σε αυτή την περίπτωση ανταποκρίνονται στις προσδοκίες μας. Διαλέγω ένα αντικείμενο, όπως η αρετή, που προκαλεί μια ξεχωριστή ικανοποίηση: στο αντικείμενο αυτό αποδίδω μια σχέση με τον εαυτό, και βρίσκω ότι από αυτή τη διάταξη των πραγμάτων προκύπτει αμέσως ένα πάθος. Ποιο πάθος όμως; Αυτό της υπερηφάνειας, με το οποίο το εν λόγω αντικείμενο έχει μια

διπλή σχέση. Η ιδέα του σχετίζεται με εκείνη του εαυτού, που είναι το αντικείμενο του πάθους: η αίσθηση την οποία προκαλεί μοιάζει με την αίσθηση του πάθους. Για να βεβαιωθώ ότι δεν σφάλλω σε αυτό το πείραμα, αφαιρώ πρώτα τη μία σχέση, μετά την άλλη· και διαπιστώνω ότι κάθε αφαίρεση καταστρέφει το πάθος, αφήνοντας το αντικείμενο απολύτως αδιάφορο. Αλλά δεν μου αρκεί αυτό. Κάνω ακόμα μία δοκιμή: αντί να αφαιρέσω τη σχέση, απλώς την αντικαθιστώ με μία διαφορετικού είδους. Υποθέτω ότι η αρετή ανήκει στον σύντροφό μου, όχι σε μένα, και παρατηρώ τι έπεται από αυτή την αλλαγή. Αμέσως βλέπω τα παθήματα να μετακυλίονται και να αφήνουν την υπερηφάνεια, στην οποία υπάρχει μόνο μία σχέση, σχέση εντυπώσεων, να περνά στην πλευρά της αγάπης, στην οποία έλκονται από μια διπλή σχέση, σχέση εντυπώσεων και ιδεών. Επαναλαμβάνοντας το ίδιο πείραμα, αλλάζοντας ξανά τη σχέση των ιδεών, επαναφέρω τα παθήματα στην υπερηφάνεια· και με άλλη μία επανάληψη, τα τοποθετώ ξανά στην αγάπη ή την καλοσύνη. Έχοντας πειστεί απολύτως για την επιρροή αυτής της σχέσης, δοκιμάζω τα αποτελέσματα της άλλης· και αντικαθιστώντας την αρετή με τη φαυλότητα, μετατρέπω την ευχάριστη εντύπωση που προκύπτει από την πρώτη στη δυσάρεστη που απορρέει από τη δεύτερη. Το αποτέλεσμα ανταποκρίνεται και πάλι στην προσδοκία. Η φαυλότητα, όταν αποδίδεται σε κάποιον άλλον, εξάπτει, μέσω των διπλών της σχέσεων, το πάθος του μίσους, αντί της αγάπης, η οποία για τον ίδιο λόγο ανακύπτει από την αρετή. Συνεχίζοντας το πείραμα, αλλάζω ξανά τη σχέση των ιδεών και υποθέτω ότι η φαυλότητα ανήκει σε μένα. Τι έπεται; Το σύνηθες. Μια επακόλουθη αλλαγή του πάθους, από το μίσος στην ταπεινοφροσύνη. Την ταπεινοφροσύνη αυτή, τη μετατρέπω σε υπερηφάνεια με μια νέα αλλαγή της εντύπωσης, και διαπιστώνω μετά από όλα

αυτά ότι έχω ολοκληρώσει τον κύκλο και, με αυτές τις αλλαγές, έχω επαναφέρει το πάθος στην ίδια εκείνη κατάσταση στην οποία το πρωτοβρήκα.

Αλλά, για να βεβαιωθώ ακόμα περισσότερο, αλλάζω το αντικείμενο και, στη θέση της φαυλότητας και της αρετής, κάνω τη δοκιμή στην ομορφιά και την ασχήμια, στα πλούτη και τη φτώχεια, στην εξουσία και τη δουλεία. Καθένα από αυτά τα αντικείμενα διατρέχει τον κύκλο των παθών με τον ίδιο τρόπο, με μια αλλαγή των σχέσεών τους: και με όποια σειρά κι αν προχωρήσουμε, είτε μέσω της υπερηφάνειας, της αγάπης, του μίσους, της ταπεινοφροσύνης, είτε μέσω της ταπεινοφροσύνης, του μίσους, της αγάπης, της υπερηφάνειας, το πείραμα δεν αλλάζει στο παραμικρό. Ασφαλώς, σε μερικές περιπτώσεις αναδύεται σεβασμός και περιφρόνηση αντί για αγάπη και μίσος, αλλά αυτά είναι κατά βάση τα ίδια πάθη, και διαφοροποιούνται μόνο από κάποιες αιτίες τις οποίες θα εξηγήσουμε στη συνέχεια.

Πέμπτο Πείραμα. Για να δώσουμε μεγαλύτερη αξιοπιστία σε αυτά τα πειράματα, ας αλλάξουμε την κατάσταση όσο το δυνατόν περισσότερο, και ας τοποθετήσουμε τα πάθη και τα αντικείμενα σε όλες τις διαφορετικές θέσεις που επιδέχονται. Ας υποθέσουμε, εκτός από τις προαναφερθείσες σχέσεις, ότι το πρόσωπο μαζί με το οποίο κάνω όλα αυτά τα πειράματα συνδέεται στενά μαζί μου είτε εξ αίματος είτε με φιλία. Θα υποθέσουμε ότι είναι ο γιος μου ή ο αδελφός μου, ή ότι τον ενώνει μαζί μου μια μακρά και στενή γνωριμία. Έπειτα, ας υποθέσουμε ότι η αιτία του πάθους αποκτά μια διπλή σχέση εντυπώσεων και ιδεών με αυτό το πρόσωπο· και ας δούμε ποια είναι τα αποτελέσματα όλων αυτών των περίπλοκων έλξεων και σχέσεων.

Πριν εξετάσουμε ποια είναι εν τοις πράγμασι, ας ορίσουμε

ποια θα έπρεπε να είναι βάσει της υπόθεσής μου. Είναι σαφές ότι, ανάλογα με το αν η εντύπωση είναι ευχάριστη ή δυσάρεστη, πρέπει να αναδυθεί το πάθος της αγάπης ή του μίσους απέναντι στο πρόσωπο, το οποίο συνδέεται έτσι με την αιτία της εντύπωσης μέσω των διπλών αυτών σχέσεων που προϋπέθεσα εξαρχής. Η αρετή ενός αδελφού πρέπει να με κάνει να τον αγαπώ, όπως και η φαυλότητα ή η ατιμία του πρέπει να εξάπτει το αντίθετο πάθος. Αλλά κρίνοντας μόνο από την κατάσταση των πραγμάτων, δεν θα έπρεπε να αναμένω ότι τα παθήματα θα έμεναν έτσι και ότι δεν θα μετατρέπονταν τα ίδια σε καμία άλλη εντύπωση. Καθώς υπάρχει εδώ ένα πρόσωπο το οποίο, μέσω μιας διπλής σχέσης, είναι το αντικείμενο του πάθους μου, ο ίδιος αυτός συλλογισμός με οδηγεί να σκεφτώ ότι το πάθος θα ωθηθεί παραπέρα. Το πρόσωπο έχει μια σχέση ιδεών με μένα, σύμφωνα με την υπόθεση· το πάθος του οποίου είναι το αντικείμενο, όντας είτε ευχάριστο είτε δυσάρεστο, έχει μια σχέση εντυπώσεων με την υπερηφάνεια ή την ταπεινοφροσύνη. Είναι προφανές, λοιπόν, ότι ένα από αυτά τα πάθη πρέπει να αναδυθεί από την αγάπη ή το μίσος.

Αυτόν τον συλλογισμό κάνω σύμφωνα με την υπόθεσή μου· και με ικανοποίηση διαπιστώνω μέσω της δοκιμής ότι τα πάντα ανταποκρίνονται επακριβώς στις προσδοκίες μου. Η αρετή ή η φαυλότητα ενός γιου ή αδελφού δεν εξάπτει μόνο την αγάπη ή το μίσος, αλλά χάρη σε μια νέα μετάβαση, από παρόμοιες αιτίες, γεννά την υπερηφάνεια ή την ταπεινοφροσύνη. Τίποτα δεν προκαλεί μεγαλύτερη ματαιοδοξία από μια οποιαδήποτε λαμπρή ποιότητα στις σχέσεις μας, όπως και τίποτα δεν μας ταπεινώνει περισσότερο από τη φαυλότητα ή την ατιμία τους. Αυτή η επακριβής συμφωνία της εμπειρίας με τον συλλογισμό μας συνιστά πειστική απόδειξη της βασιμότητας της υπόθεσης επί της οποίας συλλογιζόμαστε.

Έκτο Πείραμα. Οι αποδείξεις αυτές θα αυξηθούν κι άλλο, αν αντιστρέψουμε το πείραμα και, διατηρώντας τις ίδιες πάντα σχέσεις, ξεκινήσουμε απλώς με ένα διαφορετικό πάθος. Ας υποθέσουμε ότι αντί για την αρετή ή τη φαυλότητα ενός γιου ή αδελφού, η οποία προκαλεί πρώτα αγάπη ή μίσος και μετά υπερηφάνεια ή ταπεινοφροσύνη, τοποθετούμε αυτές τις καλές ή κακές ποιότητες στον εαυτό μας, χωρίς καμία άμεση σύνδεση με το πρόσωπο που σχετίζεται μαζί μας: η εμπειρία μάς δείχνει ότι, με αυτή την αλλαγή κατάστασης, σπάζει όλη η αλυσίδα και ότι ο νους δεν περνά από το ένα πάθος στο άλλο, όπως στην προηγούμενη περίπτωση. Ποτέ δεν αγαπούμε ή μισούμε έναν γιο ή αδελφό λόγω της αρετής ή της φαυλότητας που διακρίνουμε σε 'μάς, μολονότι είναι προφανές ότι οι ίδιες ποιότητες σε αυτόν μάς φέρνουν μια πολύ έντονη υπερηφάνεια ή ταπεινοφροσύνη. Η μετάβαση από την υπερηφάνεια ή την ταπεινοφροσύνη στην αγάπη ή το μίσος δεν είναι τόσο φυσική όσο εκείνη από την αγάπη ή το μίσος στην υπερηφάνεια ή την ταπεινοφροσύνη. Αυτό μπορεί εκ πρώτης όψεως να θεωρηθεί αντίθετο προς την υπόθεσή μου, καθώς οι σχέσεις εντυπώσεων και ιδεών είναι και στις δύο περιπτώσεις ακριβώς οι ίδιες. Η υπερηφάνεια και η ταπεινοφροσύνη είναι εντυπώσεις που σχετίζονται με την αγάπη και το μίσος. Εγώ σχετίζομαι με το άλλο πρόσωπο. Θα έπρεπε επομένως να αναμένεται ότι οι ίδιες αιτίες πρέπει να επιφέρουν τα ίδια αποτελέσματα, και μια τέλεια μετάβαση να προκύπτει από τη διπλή σχέση, όπως και σε όλες τις άλλες περιπτώσεις. Τη δυσκολία αυτή, μπορούμε εύκολα να τη λύσουμε με τους ακόλουθους στοχασμούς.

Είναι προφανές ότι, καθώς έχουμε ανά πάσα στιγμή άμεση συνείδηση του εαυτού μας, των συναισθημάτων και των παθών μας, οι ιδέες τους πρέπει να μας έρχονται με μεγαλύτερη ζωντάνια απ' ό,τι οι ιδέες των συναισθημάτων και των παθών

οποιουδήποτε άλλου προσώπου. Αλλά καθετί που μας έρχεται με ζωντάνια και εμφανίζεται σε πλήρες και δυνατό φως επιβάλλεται, τρόπον τινά, στην αντίληψή μας και παρουσιάζεται στον νου με την παραμικρή αφορμή και με την πιο τετριμμένη σχέση. Για τον ίδιο λόγο, άπαξ και παρουσιαστεί, αποσπά την προσοχή και την εμποδίζει να στραφεί σε άλλα αντικείμενα, όσο ισχυρή κι αν είναι η σχέση τους με το πρώτο μας αντικείμενο. Η φαντασία περνά εύκολα από σκοτεινές σε ζωηρές ιδέες, αλλά δύσκολα από ζωηρές σε σκοτεινές. Στη μία περίπτωση, η σχέση υποβοηθείται από μιαν άλλη αρχή· στη δεύτερη, αντικρούεται από αυτή.

Τώρα, παρατήρησα ότι αυτές οι δύο ικανότητες του πνεύματος, η φαντασία και τα πάθη, βοηθούν η μία την άλλη στη λειτουργία τους, όταν οι κλίσεις τους είναι παρόμοιες και όταν δρουν επί του ίδιου αντικειμένου. Το πνεύμα έχει πάντα τη ροπή να περνά από ένα πάθος σε οποιοδήποτε άλλο σχετικό με το πρώτο, και αυτή η ροπή ενισχύεται όταν το αντικείμενο του ενός πάθους σχετίζεται με το αντικείμενο του άλλου. Οι δύο παρορμήσεις συνδράμουν η μία την άλλη, καθιστώντας την όλη μετάβαση πιο ομαλή και εύκολη. Αν όμως, ενώ η σχέση των ιδεών, αυστηρά μιλώντας, παραμένει η ίδια, πάψει η επίδρασή της στην πρόκληση μιας μετάβασης της φαντασίας, είναι προφανές ότι πρέπει επίσης να πάψει η επίδρασή της στα πάθη, καθώς αυτή εξαρτάται απολύτως από την εν λόγω επίδραση. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο η υπερηφάνεια ή η ταπεινοφροσύνη δεν μετατρέπονται σε αγάπη ή μίσος τόσο εύκολα όσο το αντίστροφο. Αν ένα πρόσωπο είναι αδελφός μου, είμαι κι εγώ αδελφός του: μολονότι όμως οι σχέσεις είναι αμοιβαίες, έχουν πολύ διαφορετικά αποτελέσματα στη φαντασία. Είναι ομαλό και ανοιχτό το πέρασμα από το ενδιαφέρον για όποιο πρόσωπο σχετίζεται μαζί μας στο ενδιαφέρον για τον εαυτό

μας, του οποίου έχουμε συνείδηση ανά πάσα στιγμή. Άπαξ όμως και τα παθήματα κατευθύνονται στον εαυτό μας, η φαντασία δεν περνά με την ίδια ευκολία από αυτό το αντικείμενο σε οποιοδήποτε άλλο πρόσωπο, όσο στενά κι αν συνδέεται αυτό μαζί μας. Αυτή η εύκολη ή δύσκολη μετάβαση της φαντασίας επενεργεί στα πάθη και διευκολύνει ή επιβραδύνει τη μετάβασή τους· πράγμα που συνιστά ξεκάθαρη απόδειξη ότι οι δύο αυτές ικανότητες των παθών και της φαντασίας συνδέονται μεταξύ τους, και ότι οι σχέσεις ιδεών έχουν επίδραση στα παθήματα. Πέραν των αναρίθμητων πειραμάτων που το αποδεικνύουν αυτό, διαπιστώνουμε εδώ ότι, ακόμα κι όταν διατηρείται η σχέση, αν λόγω κάποιας ιδιαίτερης περίστασης εμποδίζεται το σύνηθες αποτέλεσμά της στη φαντασία, η παραγωγή μιας συσχέτισης ή μετάβασης ιδεών, τότε εμποδίζεται παρομοίως και το σύνηθες αποτέλεσμά της στα πάθη, η μεταφορά μας από το ένα στο άλλο.

Κάποιοι ενδέχεται να βρουν μια αντίφαση ανάμεσα σε αυτό το φαινόμενο και εκείνο της ενσυναίσθησης, όπου το πνεύμα περνά εύκολα από την ιδέα του εαυτού μας στη ιδέα κάθε άλλου αντικειμένου που σχετίζεται μαζί μας. Αυτή η δυσκολία όμως θα εξαφανιστεί αν σκεφτούμε ότι στην ενσυναίσθηση ο εαυτός μας δεν είναι το αντικείμενο κανενός πάθους, ούτε υπάρχει τίποτα που να εφιστά την προσοχή μας στον εαυτό μας, όπως στην παρούσα περίπτωση, όπου υποθέτουμε ότι κινητοποιούμαστε από υπερηφάνεια ή ταπεινοφροσύνη. Ο εαυτός μας, ως ανεξάρτητος από την αντίληψη κάθε άλλου αντικειμένου, δεν είναι στην πραγματικότητα τίποτα: γι' αυτό τον λόγο πρέπει να στρεφόμαστε προς εξωτερικά αντικείμενα, και είναι φυσικό να ενδιαφερόμαστε περισσότερο για όσα μας είναι κοντινά ή μας μοιάζουν. Όταν όμως είναι ο εαυτός το αντικείμενο ενός πάθους, δεν είναι φυσικό να εγκαταλείψουμε την

εξέτασή του, μέχρι το πάθος να εξαντληθεί· και σε αυτή την περίπτωση, οι διπλές σχέσεις εντυπώσεων και ιδεών δεν μπορούν πια να λειτουργήσουν.

Έβδομο Πείραμα. Για να θέσουμε σε περαιτέρω δοκιμή όλον αυτόν τον συλλογισμό, ας κάνουμε ένα νέο πείραμα· και καθώς έχουμε ήδη δει τα αποτελέσματα των σχετιζόμενων παθών και ιδεών, ας υποθέσουμε εδώ μια ταυτότητα των παθών μαζί με μια σχέση ιδεών, και ας δούμε τα αποτελέσματα αυτής της νέας κατάστασης. Είναι προφανές ότι πρέπει εδώ να αναμένεται βάσει κάθε λογικής μια μετάβαση των παθών από το ένα αντικείμενο στο άλλο· καθώς η σχέση των ιδεών υποτίθεται ότι συνεχίζεται ακόμα, και μια ταυτότητα των εντυπώσεων πρέπει να επιφέρει μια ισχυρότερη σύνδεση απ' ό,τι και η πιο τέλεια ομοιότητα, τούτο μπορούμε να το φανταστούμε. Αν επομένως μια διπλή σχέση εντυπώσεων και ιδεών είναι σε θέση να επιφέρει μια μετάβαση από το ένα στο άλλο, πολύ περισσότερο θα συμβεί αυτό με μια ταυτότητα των εντυπώσεων μαζί με μια σχέση ιδεών. Έτσι, διαπιστώνουμε πως όταν είτε αγαπάμε είτε μισούμε κάποιο πρόσωπο, τα πάθη σπάνια διατηρούνται εντός των αρχικών ορίων τους· αντιθέτως, εκτείνονται σε όλα τα γειτονικά αντικείμενα, και συμπεριλαμβάνουν τους φίλους και τους γνωστούς αυτού που αγαπάμε ή μισούμε. Δεν υπάρχει τίποτα πιο φυσικό από το να τρέφουμε ευγενικά αισθήματα για έναν αδελφό λόγω της φιλίας μας με έναν άλλον, χωρίς περαιτέρω εξήγηση του χαρακτήρα του πρώτου. Μια έριδα με ένα πρόσωπο μας προκαλεί μίσος για όλη την οικογένεια, μολονότι αυτή είναι ολότελα αθώα γι' αυτό που μας δυσαρεστεί. Παραδείγματα αυτού του είδους συναντάμε παντού.

Υπάρχει μόνο μία δυσκολία σε αυτό το πείραμα, την οποία θα χρειαστεί να εξηγήσουμε πριν προχωρήσουμε παραπέρα.

Είναι προφανές ότι παρ' όλο που όλα τα πάθη περνούν εύκολα από ένα αντικείμενο σε ένα άλλο σχετικό με το πρώτο, ωστόσο η μετάβαση αυτή γίνεται με μεγαλύτερη ευκολία όπου παρουσιάζεται πρώτο το πιο ενδιαφέρον αντικείμενο και ακολουθεί το λιγότερο ενδιαφέρον απ' ό,τι όταν είναι αντίστροφη η σειρά αυτή και το λιγότερο ενδιαφέρον αντικείμενο προηγείται. Έτσι, μας είναι πιο φυσικό να αγαπάμε τον γιο λόγω του πατέρα απ' ό,τι να αγαπάμε τον πατέρα λόγω του γιου· όπως και τον υπηρέτη λόγω του αφέντη απ' ό,τι τον αφέντη λόγω του υπηρέτη, και τον υπήκοο λόγω του ηγεμόνα απ' ό,τι τον ηγεμόνα λόγω του υπηκόου. Παρομοίως, πιο πρόθυμα τρέφουμε μίσος για μια ολόκληρη οικογένεια όταν η πρώτη μας έριδα είναι με τον επικεφαλής της απ' ό,τι όταν μας έχει δυσαρεστήσει ένας γιος, ένας υπηρέτης ή κάποιο κατώτερο μέλος της. Εν ολίγοις, τα πάθη μας, όπως και τα άλλα αντικείμενα, ακολουθούν ευκολότερα φθίνουσα παρά αύξουσα σειρά.

Για να καταλάβουμε πού συνίσταται η δυσκολία να εξηγήσουμε αυτό το φαινόμενο, πρέπει να θεωρήσουμε ότι ο ίδιος ακριβώς λόγος που κάνει τη φαντασία να περνά από απομακρυσμένα σε κοντινά αντικείμενα με μεγαλύτερη ευκολία απ' ό,τι το αντίστροφο την κάνει ομοίως να αντικαθιστά πιο εύκολα το μικρότερο με το μεγαλύτερο παρά το μεγαλύτερο με το μικρότερο. Ό,τι έχει τη μεγαλύτερη επίδραση τυγχάνει της μεγαλύτερης προσοχής, και ό,τι τυγχάνει της μεγαλύτερης προσοχής παρουσιάζεται ευκολότερα στη φαντασία. Τείνουμε περισσότερο να παραβλέπουμε σε κάθε θέμα το τετριμμένο παρά αυτό που φαντάζει σημαντικό, ειδικά όμως αν το τελευταίο προηγείται και αποσπά πρώτο την προσοχή μας. Έτσι, αν κάποιο τυχαίο περιστατικό μάς κάνει να ασχοληθούμε με τους *Δορυφόρους του Δία*, η φαντασία μας τείνει ως εκ της φύσης της να σχηματίσει την ιδέα αυτού του πλανήτη· αν όμως

πρώτα στοχαστούμε τον κύριο πλανήτη, μας είναι πιο φυσικό να παραβλέψουμε τους δορυφόρους του. Η αναφορά των επαρχιών μιας αυτοκρατορίας μεταφέρει τη σκέψη μας στην έδρα της αυτοκρατορίας, αλλά η φαντασία δεν επιστρέφει με την ίδια ευκολία στο ενδιαφέρον για τις επαρχίες. Η ιδέα του υπηρέτη μάς κάνει να σκεφτόμαστε τον αφέντη, η ιδέα του υπηκόου μάς στρέφει στον ηγεμόνα. Όμως η ίδια σχέση δεν έχει την ίδια δύναμη να μας μεταφέρει ξανά πίσω. Και σε αυτό βασίζεται η κατηγορία της *Κορνηλίας* προς τους γιους της, ότι θα έπρεπε να ντρέπονται που ήταν περισσότερο γνωστή ως κόρη του *Σκιπίωνα* παρά ως μητέρα των *Γκράκχων*. Με άλλα λόγια, τους παρακινούσε έτσι να γίνουν και οι ίδιοι τόσο λαμπροί και διάσημοι όσο ο παππούς τους, διαφορετικά η φαντασία του λαού, περνώντας από εκείνη που ήταν ο μεσάζων και βρισκόταν σε ίση σχέση και με τους μεν και με τον δε, θα τους προσπερνούσε πάντα και θα την κατονόμαζε βάσει του στοιχείου που ήταν σημαντικότερο και ισχυρότερο. Στην ίδια αρχή θεμελιώνεται και το κοινό έθιμο να παίρνουν οι γυναίκες το όνομα των συζύγων τους κι όχι το αντίστροφο, όπως και το ότι δίνουμε εθιμοτυπικά τα πρωτεία σε όσους τιμούμε και σεβόμαστε. Θα μπορούσαμε να βρούμε κι άλλα παραδείγματα για να επαληθεύσουμε αυτή την αρχή, αν δεν ήταν ήδη επαρκώς πρόδηλη.

Τώρα, καθώς η φαντασία βρίσκει το ίδιο εύκολο να περνά από το μικρότερο στο μεγαλύτερο όσο και από το απομακρυσμένο στο κοντινό, γιατί αυτή η εύκολη μετάβαση των ιδεών δεν βοηθά τη μετάβαση των παθών στην πρώτη περίπτωση όπως και στη δεύτερη; Οι αρετές ενός φίλου ή αδελφού προκαλούν πρώτα αγάπη και μετά υπερηφάνεια, διότι σε αυτή την περίπτωση η φαντασία περνά από το απομακρυσμένο στο κοντινό, σύμφωνα με τη ροπή της. Οι δικές μας αρετές δεν

προκαλούν πρώτα υπερηφάνεια και μετά αγάπη για έναν φίλο ή αδελφό, διότι το πέρασμα σε αυτή την περίπτωση θα ήταν από το κοντινό στο απομακρυσμένο, αντίθετα από τη ροπή της φαντασίας. Αλλά η αγάπη ή το μίσος για έναν κατώτερο δεν προκαλεί άμεσα κανένα πάθος για τον ανώτερο, μολονότι αυτή είναι η φυσική ροπή της φαντασίας: ενώ η αγάπη ή το μίσος για έναν ανώτερο προκαλεί ένα πάθος για τον κατώτερο, αντίθετα από τη ροπή της. Εν ολίγοις, η ίδια ικανότητα μετάβασης δεν λειτουργεί με τον ίδιο τρόπο στο ανώτερο και το κατώτερο όπως στο κοντινό και το απομακρυσμένο. Τα δύο αυτά φαινόμενα μοιάζουν αντιφατικά και χρήζουν προσοχής για να εναρμονιστούν.

Καθώς εδώ η μετάβαση των ιδεών γίνεται αντίθετα από τη φυσική ροπή της φαντασίας, η ικανότητα αυτή πρέπει να υπερκεράζεται από κάποια ισχυρότερη αρχή άλλου είδους· και καθώς δεν είναι ποτέ τίποτε άλλο παρόν στο πνεύμα εκτός από εντυπώσεις και ιδέες, η αρχή αυτή πρέπει κατ' ανάγκην να βρίσκεται στις εντυπώσεις. Τώρα, έχει παρατηρηθεί ότι οι εντυπώσεις ή τα πάθη συνδέονται μόνο βάσει της ομοιότητάς τους, και ότι όποτε δύο οποιαδήποτε πάθη τοποθετούν το πνεύμα στην ίδια ή σε παρόμοια διάθεση, αυτό περνά πολύ φυσικά από το ένα στο άλλο: όπως και, αντιθέτως, μια αποστροφή στη διάθεση επιφέρει μια δυσκολία στη μετάβαση των παθών. Μπορούμε όμως να παρατηρήσουμε ότι η αποστροφή αυτή μπορεί να προκληθεί από μια διαφορά βαθμού όσο και από μια διαφορά είδους· κι ούτε έχουμε μεγαλύτερη δυσκολία να περάσουμε αίφνης από έναν μικρό βαθμό αγάπης σε έναν μικρό βαθμό μίσους παρά από έναν μικρό σε έναν μεγάλο βαθμό οποιουδήποτε από τα δύο αυτά παθήματα ξεχωριστά. Ένας άνθρωπος ήρεμος ή μόνο λίγο ταραγμένος είναι τόσο διαφορετικός, από κάθε άποψη, από τον εαυτό του όταν τον

ταράζει κάποιο βίαιο πάθος ώστε μοιάζει σαν να είναι δύο πρόσωπα διαφορετικά και εντελώς ανόμοια· κι ούτε είναι εύκολο να περάσει από το ένα άκρο στο άλλο χωρίς να μεσολαβήσει σημαντικό διάστημα.

Δεν είναι μικρότερη η δυσκολία, ίσως μάλιστα να είναι μεγαλύτερη, να περάσουμε από το ισχυρό πάθος στο ασθενές απ' ό,τι να περάσουμε από το ασθενές στο ισχυρό, υπό τον όρο ότι το ένα πάθος άμα τη εμφανίσει του καταστρέφει το άλλο και δεν υπάρχουν και τα δύο ταυτόχρονα. Όμως το πράγμα αλλάζει εντελώς όταν τα πάθη ενώνονται και κινητοποιούν ταυτόχρονα το πνεύμα. Ένα ασθενές πάθος, όταν προστεθεί σε ένα ισχυρό, δεν αλλάζει τόσο τη διάθεση όσο ένα ισχυρό όταν προστεθεί σε ένα ασθενές· γι' αυτό τον λόγο, υπάρχει στενότερη σύνδεση ανάμεσα στον μεγάλο βαθμό και τον μικρό παρά ανάμεσα στον μικρό βαθμό και τον μεγάλο.

Ο βαθμός κάθε πάθους εξαρτάται από τη φύση του αντικειμένου του· και ένα πάθημα που κατευθύνεται σε ένα πρόσωπο το οποίο έχει σημασία στα μάτια μας γεμίζει και καταλαμβάνει το πνεύμα περισσότερο από ένα που έχει ως αντικείμενό του ένα πρόσωπο το οποίο θεωρούμε λιγότερο σημαντικό. Εδώ λοιπόν φανερώνεται η αντίφαση ανάμεσα στις ροπές της φαντασίας και του πάθους. Όταν στρέφουμε τη σκέψη μας σε ένα μεγάλο και σε ένα μικρό αντικείμενο, η φαντασία βρίσκει πιο εύκολο να περάσει από το μικρό στο μεγάλο παρά από το μεγάλο στο μικρό· αλλά τα παθήματα συναντούν μεγαλύτερη δυσκολία: και καθώς τα παθήματα είναι ισχυρότερη αρχή από τη φαντασία, δεν είναι άξιον απορίας ότι υπερισχύουν έναντι αυτής και έλκουν το πνεύμα προς το μέρος τους. Παρά τη δυσκολία τού να περάσει από την ιδέα του μεγάλου στην ιδέα του μικρού, ένα πάθος στραμμένο στην πρώτη προκαλεί πάντα ένα παρόμοιο πάθος έναντι της δεύτερης, όταν

το μεγάλο και το μικρό σχετίζονται μεταξύ τους. Η ιδέα του υπηρέτη μεταφέρει τη σκέψη μας ευκολότερα στον αφέντη· αλλά το μίσος ή η αγάπη για τον αφέντη προκαλεί με μεγαλύτερη ευκολία οργή ή καλοσύνη για τον υπηρέτη. Το ισχυρότερο πάθος σε αυτή την περίπτωση έχει τα πρωτεία· και καθώς η πρόσθεση του ασθενέστερου δεν αλλάζει σημαντικά τη διάθεση, το πέρασμα από το ένα στο άλλο γίνεται με αυτό τον τρόπο ευκολότερο και φυσικότερο.

Όπως στο προηγούμενο πείραμα διαπιστώσαμε ότι μια σχέση ιδεών που, λόγω οποιασδήποτε ιδιαίτερης περίστασης, παύει να επιφέρει το σύνηθες αποτέλεσμά της, να διευκολύνει τη μετάβαση των ιδεών, παύει ομοίως να επενεργεί στα πάθη, έτσι και σε αυτό το πείραμα διαπιστώνουμε την ίδια ιδιότητα για τις εντυπώσεις. Δύο διαφορετικοί βαθμοί του ίδιου πάθους είναι σίγουρα συνδέονται μεταξύ τους, αλλά αν ο μικρότερος είναι παρών πρώτος, τείνει ελάχιστα έως καθόλου να εισάγει τον μεγαλύτερο· και αυτό διότι η πρόσθεση του μεγάλου στο μικρό επιφέρει μια πιο αισθητή αλλαγή στη διάθεση απ' ό,τι η πρόσθεση του μικρού στο μεγάλο. Τα φαινόμενα αυτά, όταν ζυγιστούν δεόντως, συνιστούν πειστικές αποδείξεις αυτής της υπόθεσης.

Και οι αποδείξεις αυτές θα επαληθευτούν αν εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο το πνεύμα εδώ επιλύει την αντίφαση που επεσήμανα ανάμεσα στα πάθη και τη φαντασία. Η φαντασία περνά με μεγαλύτερη ευκολία από το μικρότερο στο μεγαλύτερο απ' ό,τι το αντίστροφο· αλλά, απεναντίας, ένα βίαιο πάθος προκαλεί ευκολότερα ένα ασθενές απ' ό,τι το αντίστροφο. Σε αυτή την αντίθεση, το πάθος τελικά υπερισχύει της φαντασίας, αλλά συνήθως με το να συμμορφώνεται σε αυτή και αναζητώντας μιαν άλλη ποιότητα που να μπορεί να αντισταθμίσει αυτή την αρχή από την οποία ανακύπτει η αντί-

θεση. Όταν αγαπάμε τον πατέρα ή τον αφέντη μιας οικογένειας, λίγο σκεφτόμαστε τα παιδιά ή τους υπηρέτες του. Όταν όμως αυτοί μάς παρουσιάζονται, ή όταν είναι καθ' οιονδήποτε τρόπο στο χέρι μας να τους εξυπηρετήσουμε, η εγγύτητα και η γειτνίαση σε αυτή την περίπτωση αυξάνει το μέγεθός τους, ή τουλάχιστον αφαιρεί αυτή την αντίθεση που προβάλλει η φαντασία στη μετάβαση των παθημάτων. Αν η φαντασία βρίσκει δύσκολο να περάσει από το μεγαλύτερο στο μικρότερο, βρίσκει άλλο τόσο εύκολο να περάσει από το απομακρυσμένο στο κοντινό, γεγονός που φέρνει τα πράγματα σε ισορροπία και αφήνει ανοιχτό τον δρόμο από το ένα πάθος στο άλλο.

Όγδοο Πείραμα. Παρατήρησα ότι η μετάβαση από την αγάπη ή το μίσος στην υπερηφάνεια ή την ταπεινοφροσύνη είναι ευκολότερη απ' ό,τι η μετάβαση από την υπερηφάνεια ή την ταπεινοφροσύνη στην αγάπη ή το μίσος· και ότι η δυσκολία της φαντασίας να περάσει από το κοντινό στο απομακρυσμένο είναι η αιτία για την οποία δεν μπορούμε να βρούμε σχεδόν κανένα παράδειγμα αυτής της μετάβασης των παθημάτων. Πρέπει ωστόσο να κάνω μια εξαίρεση, όταν δηλαδή η ίδια η αιτία της υπερηφάνειας και της ταπεινοφροσύνης τοποθετείται σε κάποιο άλλο πρόσωπο. Γιατί σε αυτή την περίπτωση η φαντασία είναι αναγκασμένη να θεωρήσει το πρόσωπο, κι ούτε είναι δυνατόν να περιορίσει τη θεώρησή της στον εαυτό μας. Έτσι, τίποτα δεν προκαλεί πιο άμεσα καλοσύνη και συμπάθεια για κάποιο πρόσωπο απ' ό,τι η επιδοκιμασία του για τη συμπεριφορά μας και τον χαρακτήρα μας: όπως, αντιθέτως, τίποτα δεν μας εμπνέει ισχυρότερο μίσος απ' ό,τι ο ψόγος του ή η περιφρόνησή του. Εδώ, είναι φανερό ότι το πρωτογενές πάθος είναι η υπερηφάνεια ή η ταπεινοφροσύνη, των οποίων αντικείμενο είναι ο εαυτός· και ότι το πάθος αυτό μετατρέπεται σε αγάπη ή μίσος, των οποίων αντικείμενο είναι

κάποιο άλλο πρόσωπο, παρά τον κανόνα που απέδειξα ήδη, *ότι η φαντασία περνά με δυσκολία από το κοντινό στο απομακρυσμένο.* Όμως η μετάβαση σε αυτή την περίπτωση δεν γίνεται απλώς λόγω της σχέσης ανάμεσα στον εαυτό μας και τον άλλον, αλλά διότι το ίδιο αυτό άλλο πρόσωπο είναι η πραγματική αιτία του πρώτου μας πάθους και κατά συνέπεια συνδέεται στενά με αυτό. Είναι η επιδοκιμασία του που προκαλεί την υπερηφάνεια, και η αποδοκιμασία του που προκαλεί την ταπεινοφροσύνη. Δεν είναι λοιπόν άξιον απορίας ότι η φαντασία γυρίζει ξανά πίσω συνοδεία των συναφών παθών της αγάπης και του μίσους. Αυτό δεν συνιστά αντίφαση, αλλά εξαίρεση στον κανόνα, και δη εξαίρεση που ανακύπτει από το ίδιο σκεπτικό όπως και ο κανόνας αυτός καθαυτός.

Μια τέτοια εξαίρεση επομένως αποτελεί μάλλον επιβεβαίωση του κανόνα. Και, πράγματι, αν δούμε και τα οκτώ πειράματα που ανέπτυξα, θα διαπιστώσουμε ότι σε όλα τους εμφανίζεται η ίδια αρχή, και ότι η υπερηφάνεια και η ταπεινοφροσύνη, η αγάπη και το μίσος γεννιούνται, μέσω ακριβώς μιας μετάβασης, από μια διπλή σχέση εντυπώσεων και ιδεών. Ένα αντικείμενο χωρίς καμία σχέση,[1] ή με μία μόνο,[2] δεν προκαλεί ποτέ κανένα από τα πάθη αυτά· και διαπιστώνουμε επίσης ότι το πάθος ποικίλλει πάντα σε συμφωνία με τη σχέση.[3] Και παρατηρούμε ακόμα περισσότερο ότι όπου η σχέση, λόγω οποιασδήποτε ιδιαίτερης περίστασης, δεν έχει το σύνηθες αποτέλεσμά της να παράγει μια μετάβαση είτε ιδεών είτε εντυπώσεων, παύει να επενεργεί στα πάθη και δεν προκαλεί ούτε υπερηφάνεια ούτε αγάπη, ούτε ταπεινοφροσύνη ούτε μί-

1. Πρώτο Πείραμα.
2. Δεύτερο και Τρίτο Πείραμα.
3. Τέταρτο Πείραμα.

σος.[4] Διαπιστώνουμε ότι ο κανόνας αυτός συνεχίζει να ισχύει ακόμα και όταν μοιάζει να συμβαίνει το αντίθετο· κι αν συχνά έχουμε την εμπειρία μιας σχέσης χωρίς αποτέλεσμα, αποδεικνύεται κατόπιν εξέτασης ότι ο λόγος είναι κάποια ιδιαίτερη περίσταση που εμποδίζει τη μετάβαση· οπότε ακόμα και σε περιπτώσεις όπου η περίσταση αυτή, αν και παρούσα, δεν εμποδίζει τη μετάβαση, ο λόγος αποδεικνύεται ότι είναι κάποια άλλη περίσταση που αντισταθμίζει την πρώτη.[5] Έτσι λοιπόν, δεν υπακούουν μόνο οι παραλλαγές στη γενική αρχή, αλλά ακόμα και οι παραλλαγές αυτών των παραλλαγών.

4. Έκτο Πείραμα.
5. Έβδομο και Όγδοο Πείραμα.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ

ΕΠΙΛΥΣΗ ΤΩΝ ΔΥΣΚΟΛΙΩΝ

Μετά από τόσες και τόσο αδιαφιλονίκητες αποδείξεις αντλημένες από την καθημερινή εμπειρία και την παρατήρηση, ίσως φανεί περιττό να περάσουμε σε μια επιμέρους εξέταση όλων των αιτιών της αγάπης και του μίσους. Θα χρησιμοποιήσω λοιπόν τη συνέχεια αυτού του κεφαλαίου, πρώτον, για να επιλύσω κάποιες δυσκολίες αναφορικά με επιμέρους αιτίες αυτών των παθών και, δεύτερον, για να εξετάσω τα σύνθετα πάθη, που προκαλούνται από τη μείξη της αγάπης και του μίσους με άλλα αισθήματα.

Τίποτα δεν είναι πιο πρόδηλο από το ότι ένα πρόσωπο κερδίζει την καλοσύνη μας, ή εκτίθεται στην κακοβουλία μας, ανάλογα με την ηδονή ή τη δυσαρέσκεια που λαμβάνουμε από αυτό, και ότι τα πάθη ακολουθούν επακριβώς τις αισθήσεις σε όλες τις μεταβολές και τις παραλλαγές τους. Όποιος μπορεί να βρει τα μέσα, με τις υπηρεσίες του, την ομορφιά του ή την κολακεία του, για να μας γίνει χρήσιμος ή ευχάριστος, μπορεί να είναι βέβαιος για την εύνοιά μας· όπως και, από την άλλη, όποιος μας βλάπτει ή μας δυσαρεστεί αποκλείεται να μην εξάψει την οργή ή το μίσος μας. Όταν το έθνος μας βρίσκεται σε πόλεμο με κάποιο άλλο, μισούμε τους εχθρούς μας θεωρώντας τους βάναυσους, άπιστους, άδικους και βίαιους: πάντα όμως θεωρούμε εμάς και τους συμμάχους μας δίκαιους, ήπιους και σπλαχνικούς. Αν ο στρατηγός των εχθρών μας σημειώνει επιτυχίες, μετά βίας τού αναγνωρίζουμε όψη και χαρακτήρα ανθρώπου. Μάγος είναι, επικοινωνεί με δαίμονες, όπως λένε για τον Όλιβερ Κρόμγουελ και τον Δούκα